

WACŁAW JUREK

ROZWÓJ GOSPODARCZY NIEMIECKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ W JEJ DWUDZIESTOPIĘCIOLECIU

I. WARUNKI STARTU NIEMIECKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ DO SAMODZIELNEGO ROZWOJU GOSPODARCZEGO

Po II wojnie światowej doszło do powstania w 1949 r. dwóch państw niemieckich: Republiki Federalnej Niemiec w zachodnich strefach okupacyjnych oraz Niemieckiej Republiki Demokratycznej w radzieckiej strefie okupacyjnej.

Gospodarka na dzisiejszym obszarze NRD zależała w przedwojennym okresie w znacznym stopniu od wymiany towarowej z zagranicą. 54% całkowitej produkcji przeznaczano na eksport do pozostałych części Niemiec i za granicę, pokrywając równocześnie importem 53% wewnętrznej konsumpcji lub zużycia produkcyjnego¹. Czynnikiem, który wywierał istotny wpływ na powojenny rozwój gospodarczy, były zniszczenia wojenne. Według szacunków straty materialne III Rzeszy Niemieckiej, spowodowane bezpośrednimi działaniami wojennymi oraz przejściem części zasobów majątkowych (demontaż zakładów, przejmowanie floty itd.) przez zwycięskie armie koalicyjne, wyniosły około 200 mld marek, a więc 33% majątku narodowego². Zniszczenia wojenne na ziemiach środkowo-niemieckich, należących obecnie do NRD, były jednak większe niż przeciętne w Niemczech. Silny opór armii hitlerowskiej powiększał skalę zniszczeń, doprowadzając do tego, że przemysł został tutaj zniszczony w 40%, zasoby mieszkaniowe w miastach w 50%, pogłowie trzody chlewnej w 65% oraz bydła w 35%³.

Znacznym także obciążeniem były odszkodowania wojenne. Państwa alianckie ustaliły, że ich spłata powinna dokonywać się przez demontaż urządzeń przemysłowych oraz odpowiednie dostawy z bieżącej produk-

¹ Economic Bulletin for Europe, t 1, nr 3, Geneva 1950, s. 28.

² Por. *Bilanz unserer Erfolge*, Berlin 1969, s. 12; R. Nieschlag, *Die Kriegsschäden*, w: *Die deutsche Wirtschaft zwei Jahre nach dem Zusammenbruch*, Berlin 1947, s. 41.

³ H. Müller, K. Reisig, *Wirtschaftswunder DDR*, Berlin 1968, s. 15.

cji⁴. W lipcu 1945 r. uzgodniono, że 56% ogólnej kwoty odszkodowań otrzyma Związek Radziecki, a 44% Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Przyjmując, że do końca 1950 r. zobowiązania reparacyjne z ogólnej kwoty 10 mld dolarów zostaną przez NRD wykonane w kwocie 3 mld i 658 mln dolarów, postanowiono w 1950 r. obniżyć odszkodowania o 50%, tj. do sumy 3 mld i 171 mln dolarów, by wreszcie w 1953 r. podjąć decyzję o zaprzestaniu pobierania reparacji z dniem 1 I 1954 r.⁵

Już to pobieżne wyliczenie problemów charakteryzujących gospodarkę NRD w momencie tworzenia się jej państwowości wykazuje, że sytuacja wyjściowa była złożona i trudna. Przede wszystkim należało usunąć zniszczenia wojenne i osiągnąć przedwojenny poziom produkcji. W następnej kolejności musiały być zrealizowane te przekształcenia w makrostrukturze ekonomicznej, które utrudniały dalszy szybki wzrost gospodarczy. Mamy tutaj na myśli rozbudowę przemysłu paliw i energii, czarnej metalurgia oraz tych branż przemysłu elektromaszynowego, które dostarczały całej gospodarce ciężkich maszyn i urządzeń przemysłowych niezbędnych w związku z jej techniczną rekonstrukcją. Dopiero po dokonaniu generalnych przekształceń strukturalnych powstały szerokie możliwości realizacji programu zmian strukturalnych dotyczących poszczególnych gałęzi oraz mniejszych wyodrębnionych agregatów, jak przedsiębiorstwo, technologia czy określony problem badawczy.

II. ZMIANY W STRUKTURZE GOSPODARKI NARODOWEJ NRD

W rozważaniach ekonomicznych powszechnie akceptowana jest teza, że między rozwojem ekonomicznym i zmianami w strukturze gospodarki istnieje współzależność⁶. W długich okresach, pod wpływem wzrostu podstawowych wielkości ekonomicznych (produkcja, dochód narodowy, inwestycje, zatrudnienie, wydajność pracy), dokonują się również określone zmiany w ich wzajemnych relacjach. Powstaje inny architektoniczny kształt gospodarki narodowej, a więc nowa struktura ekonomiczna. Jeżeli w tej nowej strukturze dominują nowoczesne gałęzie produkcji, charakteryzujące się wyższą niż przeciętna wydajnością pracy, wytwarzane są nowoczesne produkty — nośniki postępu technicznego i stosow-

⁴ J. Skibiński, *Dwa państwa niemieckie*, Warszawa 1974, s. 37.

⁵ Por. *Dokumentation der Zeit*, 1953, z. 54, szp. 3044-3048 oraz *Niemiecka Republika Demokratyczna. Materiały i Dokumenty*, Warszawa 1957, s. 25.

⁶ Por. H. B. Chenery, *Growth and Structural Change*, Finance and Development 1971, nr 3; Z. Knyziak, *Czynniki wzrostu produkcji przemysłowej w Polsce 1950-1960*, Warszawa 1964; S. Kuznets, *Modern Economic Growth, Structure and Spread*, New Haven-London 1967; S. Marciniak, *Struktura produkcji a dynamika wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1970; G. Schulz, *Technische Revolution und Strukturwandel in der Industrie*, Berlin 1966; L. Zacher, *Struktury dynamizujące postęp techniczny*, Gospodarka Planowa 1970, nr 9.

wane są nowoczesne technologie, wówczas należy je uznać za postępowe i przyspieszające wzrost gospodarczy.

W NRD w dotychczasowym jej rozwoju nałożyły się na siebie dwa podstawowe zadania polityki strukturalnej: a) przewyciężenie dysproporcji, które powstały w gospodarce w związku z rozbięciem jedności gospodarczej Niemiec, b) tworzenie nowych struktur, zarówno w makro-, mezo- i mikroskali, pod wpływem konieczności stosowania postępu technicznego i wprowadzania do praktyki osiągnięć rewolucji naukowo-technicznej oraz z powodu wymuszonej deficytem siły roboczej substytucji zatrudnienia inwestycjami.

1. Przemiany w makrostrukturze. Realizacja pierwszego z wyżej wymienionych zadań strukturalnych doprowadziła do istotnych przesunięć w działowej strukturze tworzenia dochodu narodowego. Z tabeli 1 wynika, że w latach 1950-1973 zmiany w makrostrukturze

Tabela 1

Działowa struktura tworzenia dochodu narodowego
(ceny porównywalne)

Lata	Udział poszczególnych działów w tworzeniu dochodu narodowego (w %)					
	przemysł	budownictwo	rolnictwo i leśnictwo	transport i łączność	handel i zaopatrzenie	pozostała produkcja
1950	47,0	6,1	28,4	7,1	10,1	1,2
1960	56,4	7,0	16,4	5,5	13,0	1,6
1970	60,7	8,2	11,6	5,2	12,6	1,6
1973	61,6	8,1	10,6	5,0	13,1	1,6

Źródło: Statistisches Taschenbuch der DDR 1972, s. 40; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 24.

NRD polegały na wzroście procentowym udziału w tworzeniu dochodu narodowego takich działów, jak: przemysł, budownictwo oraz handel i zaopatrzenie, natomiast zmniejszyły się udziały rolnictwa i leśnictwa oraz transportu i łączności.

Szczególnie szybko zwiększał się udział przemysłu i budownictwa w tworzeniu dochodu narodowego w okresie od 1950 do 1970 r. Wynikało to z koncentracji wysiłku inwestycyjnego na ilościowej rozbudowie tych działów, co musiało siłą rzeczy doprowadzić do wzrostu ich produkcji, znacznie przekraczającego dynamikę wzrostu pozostałych dziedzin gospodarki.

W tym czasie, w przeciwieństwie do przemysłu i budownictwa, rolnictwo i leśnictwo w bardzo dużym stopniu, a w znacznie mniejszym transport i łączność, zmniejszyły swoje udziały w tworzeniu dochodu narodowego. Wystąpiło to wyraźnie w latach 1950-1960 pod wpływem ograniczenia nakładów inwestycyjnych oraz powszechnej kolektywizacji

rolnictwa. Dopiero po przeprowadzeniu powszechnej kolektywizacji oraz dzięki poprawie w zaopatrzeniu rolnictwa w przemysłowe środki produkcji wzrosła wydajność pracy w rolnictwie i produkcja rolna, a w związku z tym wolniej niż poprzednio spadał udział tego działu w tworzeniu dochodu narodowego.

Oceniając ogólnie te przemiany należy stwierdzić, że główny ich kierunek był prawidłowy i wyrażał unowocześnianie się gospodarki NRD w okresie ćwierćwiecza jej istnienia. Przemysł, będąc działem wnoszącym postęp techniczny do całej gospodarki, daje obecnie prawie 62% dochodu narodowego i plasuje NRD wśród dziesięciu najbardziej uprzemysłowionych krajów świata. Pewne obawy budzi jedynie spadek względnego udziału transportu i łączności w tworzeniu dochodu narodowego. Wydaje się, że w najbliższej przyszłości powinny być skierowane do tego działu dodatkowe nakłady inwestycyjne, aby z jednej strony ilościowo rozbudować transport i łączność odpowiednio do potrzeb gospodarki narodowej, a z drugiej dokonać technicznej rekonstrukcji zgodnie z wymaganiami wynikającymi z praktycznego zastosowania rewolucji naukowo-technicznej.

Przejawem postępowych zmian w makrostrukturze NRD były także przesunięcia, które dokonały się w podziale ludności zawodowo czynnej między trzy sektory: pierwszy — rolnictwo i leśnictwo, drugi — przemysł i budownictwo, trzeci — usługi materialne i niematerialne (tab. 2)⁷.

Tabela 2

Podział ludności zawodowo czynnej NRD między trzy sektory

Sektory	Udział sektorów w ogólnym zatrudnieniu (w %)		
	1950	1960	1972
Rolnictwo i leśnictwo	27,3	17,3	12,0
Przemysł i budownictwo	43,7	48,3	49,8
Usługi	29,0	34,4	38,2

Źródło: Kraje RWPG 1950 - 1973, Warszawa 1974, s. 12 i 13.

Dane zawarte w tabeli nr 2 pokazują wzrost zatrudnienia w przemyśle i budownictwie oraz w usługach, także jednoczesny jego spadek w rolnictwie i leśnictwie. Analiza porównawcza pozwala sformułować wniosek, że zmiany strukturalne w zatrudnieniu NRD są podobne do zmian zachodzących w krajach kapitalistycznych stojących dzisiaj na wyższym

⁷ Podział ludności zawodowo czynnej według sektorów został wprowadzony do badań ekonomicznych przez A.G.B. Fishera, *The Clash of Progress and Security*, London 1935; *Production, Primary, Secondary and Tertiary*, The Economic Records 1939 nr 28, oraz C. Clarka, *The Conditions of Economic Progress*, London 1940.

poziomie rozwoju ekonomicznego. Warto poza tym zaznaczyć, że aktualna struktura zatrudnienia NRD jest najbardziej nowoczesna spośród wszystkich krajów socjalistycznych (największy odsetek zatrudnienia w usługach i przemyśle, a zarazem najmniejszy w rolnictwie i leśnictwie).

Niewątpliwie będą się dokonywać dalsze przesunięcia strukturalne, jeszcze częściowo kosztem rolnictwa i leśnictwa, ale już nie na rzecz przemysłu i budownictwa, lecz przede wszystkim na rzecz sfery usług. Z jednej bowiem strony rysuje się obecnie pewien niedorozwój usług w porównaniu z przemysłem, a z drugiej rewolucja naukowo-techniczna wymaga szybszego rozwoju sfery usług.

2. Przemiany strukturalne w przemyśle. Przemysł jest najważniejszym działem gospodarki, gdyż jego poziom i wewnętrzna struktura decydują z jednej strony o miejscu i roli NRD w gospodarce światowej, a z drugiej o tempie wzrostu pozostałych dziedzin produkcji krajowej.

W 1973 r. towarowa produkcja przemysłu przekroczyła po raz pierwszy w dziejach NRD wartość 200 mld marek, a więc była 8 razy większa aniżeli w 1949 r.⁸ Dynamicznemu wzrostowi produkcji całego przemysłu towarzyszyły istotne przekształcenia w międzygałęziowej i wewnątrzgałęziowej jego strukturze. Znacznie szybciej niż przemysł ogółem, rozwijały się tak ważne dla rozwoju całej gospodarki narodowej gałęzie, jak: przemysł elektrotechniczny i elektroniczny, maszynowy oraz chemiczny. Wolniej natomiast aniżeli całego przemysłu, wzrastała produkcja przemysłu paliw i energii, spożywczego, włókienniczego, metalurgicznego, materiałów budowlanych oraz lekkiego.

W dziedzinie energetyki, która jest podstawą materialnej bazy wszelkiej produkcji, mimo olbrzymich nakładów inwestycyjnych, występują nadal dysproporcje między produkcją energii elektrycznej a potrzebami gospodarki narodowej i społeczeństwa. Co prawda wskaźnik produkcji energii elektrycznej w przeliczeniu na 1 mieszkańca, który w 1973 r. wynosił 4 531 kWh, jest stosunkowo wysoki, ale w przeciwieństwie do krajów wysoko uprzemysłowionych, gdzie tempo wzrostu produkcji energii elektrycznej wyprzedza tempo wzrostu produkcji przemysłowej, w NRD produkcja energii elektrycznej wzrastała wolniej niż produkcja przemysłu ogółem⁹. Jest więc rzeczą zrozumiałą, że władze NRD dążąc do zwiększenia dostaw energii elektrycznej zamierzają zainstalować w latach 1971-1975 ponad 6 tys. MW nowych mocy w elektrowniach, z tego około 16% w elektrowniach atomowych¹⁰. Poza tym warto zaznaczyć, że zachowując wydobycie węgla brunatnego na dotychczasowym

⁸ G. Wajs, *Cztery wieka tjesnowo bratskowo sotrudniczestwa*, Woprosy Ekonomiki 1974, nr 10, s. 8.

⁹ Rocznik Statystyczny 1974, Warszawa 1974, s. 679.

¹⁰ *Germanckaja demokratyczeskaja respublika*, Moskwa 1974, s. 116 -118.

poziomie (około 250 mln ton) pragnie się go wykorzystywać przede wszystkim do produkcji energii elektrycznej, ograniczając zużycie tego produktu jako surowca w przemyśle chemicznym.

Trudna sytuacja zaistniała w NRD w zakresie produkcji metali, nabywanych często chlebem przemysłu. Z powodu niemożliwości zabezpieczenia odpowiednich dostaw stali i wyrobów metalurgicznych w drodze importu, NRD została zmuszona do rozbudowy własnej bazy metalurgicznej. Trudność polegała na tym, że NRD musiała importować zarówno rudy żelaza, jak i koks, co z góry stawiało pod znakiem zapytania ekonomiczną opłacalność rozwoju wszystkich stadiów krajowej metalurgii. Wydaje się, że w NRD dokonano w tych warunkach prawidłowego wyboru, to znaczy skoncentrowano uwagę na produkcji wyrobów metalurgicznych tak zwanego drugiego stopnia przerobu, pokrywając importem zapotrzebowanie gospodarki na stal i produkty wyjściowe, służące do dalszego przerobu. Nic więc dziwnego, że w produkcji stali surowej w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w 1973 r. wynoszącej 347 kg, NRD wyraźnie ustępuje czołowym producentom światowym. Znacznie natomiast korzystniejszy jest wskaźnik zużycia stali na 1 mieszkańca, który w 1971 r. wynosił 503 kg, co dawało NRD miejsce w pierwszej dziesiątce uprzemysłowionych krajów świata ¹¹.

Najbardziej dynamiczną gałęzią całego przemysłu jest w NRD przemysł elektromaszynowy. Szczególnie szybko wzrastała w przeszłości i w szybkim tempie rozwija się nadal produkcja urządzeń elektrotechnicznych i elektronicznych, maszyn i urządzeń produkcyjnych, środków transportu, sprzętu precyzyjnego i optycznego oraz wyrobów metalowych. Pod wpływem wprowadzania nowych technologii obróbki przedmiotów pracy, zastępowania żelaza przez aluminium, wzrostu znaczenia działań niemetalochłonnych oraz doskonalenia konstrukcji maszyn metalochłonnych, dokonują się dalsze przekształcenia strukturalne, polegające na szybszym rozwoju najbardziej nowoczesnych dziedzin produkcji przemysłowej, jak np. przemysłu lotniczego, elektronicznego, samochodowego, obrabiarkowego, optycznego czy stocznioowego.

W ostatnich latach szczególnego znaczenia nabral wzrost produkcji sprzętu i urządzeń energetycznych w związku z koniecznością likwidacji pewnych opóźnień w rozwoju energetyki (produkcja i montaż ciężkich turbogeneratorów o mocy 210 i 500 MW), jak również wzrost produkcji aparatury kontrolno-pomiarowej, elementów elektronicznych, matematycznych maszyn cyfrowych, maszyn do obróbki mas plastycznych oraz całych systemów maszyn i linii automatycznych, niezbędnych do realizacji powszechnej racjonalizacji i automatyzacji gospodarki narodowej.

Wysoką dynamiką rozwoju charakteryzuje się także przemysł che-

¹¹ Rocznik Statystyczny 1974, op. cit., s. 679; Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1973, s. 184 - 189.

miczny, w obrębie którego trzy branże — przemysł tworzyw sztucznych, włókien syntetycznych i kauczuku syntetycznego — decydują o nowoczesności całego przemysłu chemicznego. Wprawdzie w zakresie produkcji tworzyw sztucznych NRD ustępuje krajom wysoko rozwiniętym, to jednak już w niedługim czasie dzięki znacznym nakładom inwestycyjnym powstaną nowe i wielkie obiekty w Bunawerke, Schwarzheide i w Böhlen, a tym samym nastąpi znaczny wzrost tej produkcji¹². W dziedzinie włókien chemicznych, przy znacznie rozwiniętej produkcji włókien sztucznych celulozowych, występują braki w wytwarzaniu bardziej nowoczesnych włókien niecelulozowych. W ostatnich latach tempo wzrostu produkcji włókien niecelulozowych jest w NRD szczególnie wysokie, to jednak produkcja w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynosiła w 1973 r. tylko 5,4 kg (w USA prawie 12, kg, w RFN 10,7 kg i w Japonii 10,5 kg)¹³. Najkorzystniejsza jest sytuacja w produkcji kauczuków syntetycznych. W przeliczeniu tej produkcji na 1 mieszkańca NRD zajmuje po USA drugie miejsce w świecie, przewyższając odpowiednie wskaźniki krajów EWG i Japonii.

Charakterystyczną cechą przemysłu chemicznego NRD jest kontynuacja rozpoczętej w latach siedemdziesiątych przebudowy jego struktury technologicznej. Podstawowy surowiec, którym był dotychczas węgiel brunatny, jest stopniowo zastępowany ropą naftową i gazem ziemnym.

W przeciwieństwie do przemysłu elektromaszynowego i chemicznego znacznie wolniej rozwijały się pozostałe gałęzie, jak: przemysł lekki, włókienniczy i spożywczy. Był to niewątpliwie skutek ograniczonych rozmiarów inwestycji, jak również ich struktury. W gałęziach tych inwestycje przeznaczono głównie na techniczną rekonstrukcję zakładów, zwracając znacznie mniej uwagi na budowę nowych przedsiębiorstw.

3. Przemiany strukturalne w budownictwie. Budownictwo NRD charakteryzuje się z jednej strony wysoką dynamiką produkcji, a z drugiej szerokimi i głębokimi zmianami strukturalnymi. Wartość produkcji budownictwa, liczona w cenach porównywalnych, wzrosła z 3,6 mld marek w 1950 do 21,7 mld marek w 1973 r., a więc powiększyła się 6 razy¹⁴. Temu olbrzymiemu wzrostowi produkcji budowlanej towarzyszyły przemiany w społecznej i technologicznej strukturze budownictwa.

Zmiany w strukturze społecznej polegały na stopniowej likwidacji firm kapitalistycznych, ograniczaniu działalności zakładów drobnotowa-

¹² Por. Direktive des VIII. Parteitages der SED zum Fünfjahrplan für die Entwicklung der DDR 1971 - 1975, Neues Deutschland (Sonderbeilage), 1971, nr 71, s. 14.

¹³ Rocznik Statystyki Międzynarodowej 1973, s. 185; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 53.

¹⁴ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 61.

rowych i rozbudowie przedsiębiorstw uspołecznionych. W nowych jednostkach, które posiadały odpowiednie zasoby finansowe i ludzkie, stosowano nowoczesne techniki i technologie, polegające na mechanizacji prac budowlanych, substytucji materiałowej i wprowadzaniu przemysłowych metod produkcji.

Mechanizacja różnych prac budowlanych osiągnęła w ostatnich latach wysoki poziom, wynoszący od 50,5 do 96,6%¹⁵. Równocześnie na szeroką skalę stosowano substytucję materiałową, zastępując drogie i deficytowe drewno tworzywami sztucznymi. Poza tym ze względu na deficyt siły roboczej wprowadzono budownictwo wieloblokowe i wielopłytowe, które daje w rezultacie przenoszenia procesów produkcyjnych na zaplecze oraz do zakładów prefabrykacji obniżkę kosztów budowy i skracanie cyklu budowlanego.

4. Przemiany strukturalne w rolnictwie. W NRD występuje systematyczny spadek procentowego udziału rolnictwa w tworzeniu dochodu narodowego. O ile w 1950 r. wynosił on 28,4%, to w 1973 r. spadł do 10,6%¹⁶. Nadal jednak dział ten odgrywa podstawową rolę w wyżywieniu społeczeństwa i w związku z tym muszą budzić nasze zainteresowanie z jednej strony wzrost produkcji rolniczej, a z drugiej te wszystkie przemiany strukturalne, które decydują o unowocześnieniu rolnictwa i przyspieszeniu tempa jego wzrostu.

W wyniku przeprowadzonej reformy rolnej zlikwidowano grupę obszarników i zmieniono strukturę agrarną, tworząc gospodarstwa o przeciętnej wielkości około 7 ha. W latach sześćdziesiątych zakończono proces socjalistycznej przebudowy rolnictwa, doprowadzając do tego, że sektor socjalistyczny obejmuje 93,6% rolniczej powierzchni użytkowej i daje 95,5% produkcji netto całego rolnictwa¹⁷. Po generalnych przekształceniach społecznej struktury rolnictwa z powodu ograniczonych zasobów ziemi użytkowanej przez producentów rolnych oraz znacznego deficytu siły roboczej, przystąpiono do wszechstronnej intensyfikacji rolnictwa. Wyrazem tej polityki był szybszy wzrost inwestycji rolnych oraz produkcyjnego majątku trwałego niż produkcji rolnej, prowadzący w konsekwencji do wzrostu wydajności pracy rolniczej. Na potwierdzenie tej tezy można wskazać, że o ile w 1950 r. 1 zatrudniony w rolnictwie wytwarzał żywność dla 6 obywateli republiki, o tyle w 1970 — dla 25 osób¹⁸.

Zmiany w strukturze gałęziowej rolnictwa polegały na stopniowym wzroście udziału produkcji zwierzęcej (w ostatnich latach około 60%) w

¹⁵ Statistisches Taschenbuch der DDR 1972, s. 69.

¹⁶ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 24; Statistisches Taschenbuch der DDR 1972, s. 40.

¹⁷ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 25 i 74.

¹⁸ Einheit 1972, nr 9, s. 1175.

globalnej produkcji rolnictwa oraz poprawie wewnętrznej struktury hodowli. Nastąpiło znaczne zmniejszenie udziału koni przy jednoczesnym wzroście pogłowia bydła i trzody chlewnej w ogólnej liczbie zwierząt gospodarskich. Pozwoliło to zwolnić znaczną ilość pasz, potrzebnych dotychczas dla utrzymania zwierząt roboczych, które można było przeznaczyć dla zwierząt hodowlanych.

Efektem stosowania różnorodnych środków polityki rolnej był wzrost globalnej produkcji rolniczej z 11,3 mld marek w 1950 do 31,2 mld marek w 1972 r.¹⁹

5. Przemiany strukturalne w transporcie i łączności. Transport i łączność to nerwy gospodarki narodowej. Ich znaczenie polega z jednej strony na przekazywaniu informacji związanych z reprodukcją społeczną oraz z funkcjonowaniem społeczeństwa, z drugiej natomiast na zapewnianiu sprawnych przewozów osób i dóbr materialnych.

Dział transportu i łączności systematycznie zwiększał swój absolutny udział w tworzeniu dochodu narodowego. O ile w 1950 r. dawał on 2,2 mld marek dochodu narodowego, o tyle w 1973 r. udział ten powiększył się do 6,6 mld marek²⁰. Wzrostowi wartości usług transportowych i łącznościowych towarzyszyły poważne zmiany w rodzajowej i technologicznej strukturze transportu i łączności.

Od podstaw trzeba było tworzyć transport morski i lotniczy, a jednocześnie modernizować transport kolejowy i samochodowy. Działania te doprowadziły do zasadniczych zmian w rodzajowej strukturze transportu, wyrażających się spadkiem udziału transportu kolejowego i śródlądowego w ogólnych przewozach ładunków towarowych oraz wzrostem transportu samochodowego i morskiego. Równoległe przeprowadzano modernizację trakcji kolejowej, pod wpływem której trakcję parową ograniczono do 30%, trakcję spalinową zwiększono do 52% oraz elektryczną do 18%²¹.

Dynamiczny rozwój gospodarki narodowej oraz wzrost jej powiązań z gospodarką zagraniczną wymagać będzie dalszej modernizacji środków transportu, rozbudowy nowoczesnych rodzajów transportu oraz stosowania nowoczesnych technologii, głównie systemu kontenerowego.

W łączności natomiast powinny być rozbudowywane stacje telefoniczne i teleksowe, automatyczne stacje międzymiastowe i międzynarodowe, radiofonia i telewizja oraz mechanizacja i automatyzacja usług pocztowych.

¹⁹ Wirtschaftswissenschaft 1972, nr 7, s. 989; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 25.

²⁰ Statistisches Taschenbuch der DDR 1972, s. 24; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 24.

²¹ Ibidem, s. 98.

II. ZATRUDNIENIE ORAZ INWESTYCJE W ROZWOJU GOSPODARCZYM NRD

Niemiecka Republika Demokratyczna ma specyficzną sytuację demograficzną polegającą na tym, że w okresie jej dwudziestopięcioletnia zmniejszyła się ogólna liczba ludności oraz pogorszyła się struktura ludności według wieku. W latach 1950 - 1973 ludność w wieku zdolności do pracy zmalała prawie o 2 mln osób, a jednocześnie ludność w wieku poprodukcyjnym wzrosła o około 0,8 mln osób²². Ludność w wieku emerytalnym, stanowiąca w 1950 r. 13,8% ogółu ludności, powiększyła się w 1973 r. aż do 19,7%, co stanowi obecnie jeden z najwyższych w świecie współczynników obciążenia społeczeństwa ludnością starczą²³.

W warunkach wyraźnego deficytu siły roboczej władze NRD dążyły do: a) maksymalnego wykorzystania ludności w wieku produkcyjnym, b) wzrostu zawodowej aktywizacji kobiet, c) zawodowej aktywizacji tych osób, które osiągnęły już wiek emerytalny, d) wzrostu wydajności pracy oraz e) substytucji zatrudnienia inwestycjami.

Chociaż ludność NRD, znajdująca się w wieku zdolności do pracy, znacznie zmniejszyła się w omawianym okresie, to jednak dzięki aktywnej polityce zatrudnienia zwiększono odsetek ludności zawodowo czynnej z 41,2% ogółu ludności w 1950 r. do 49,9% w 1973 r., oraz pełniej wykorzystywano ludność produkcyjną, podnosząc wskaźnik jej zawodowej aktywności z 64,3% w 1950 r. do 83,7% w 1973 r.²⁴. Sama wszakże polityka zatrudnienia nie była w stanie zapewnić odpowiedniego rozwoju ekonomicznego w warunkach dość znacznego deficytu siły roboczej. Właśnie ten deficyt siły roboczej stwarzał konieczność substytucji pracy żywej trwałymi środkami produkcji, pociągając za sobą szybkie tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych, znacznie przekraczające tempo wzrostu dochodu narodowego (tabela 3).

Nie ulega wątpliwości, że ogólną prawidłowością rozwoju gospodarczego w długich okresach jest szybsze tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych niż dochodu narodowego. W przypadku NRD, głównie zaś w latach 1956-1960 i 1966-1970, rozpiętość między tempem wzrostu inwestycji i dochodu narodowego była szczególnie duża. Dopiero w ostatnich latach dochód wzrastał szybciej niż inwestycje. Był to skutek przede wszystkim niedoboru siły roboczej, którą zastępowano inwestycjami. Przy tym o stosowaniu tej substytucji, a więc o wprowadzaniu postępu

²² Znaczny wpływ na zmniejszenie stanu ludności NRD miały straty wywołane zachodnioniemiecką kampanią werbunkową. Dopiero zabezpieczenie w sierpniu 1961 r. granicy państwowej z Berlinem Zachodnim położyło kres stratom ludnościowym. Por. w tej sprawie A. Brożek, *Przesiedleńcy w Niemczech*, Katowice 1963, s. U - 24.

²³ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 157.

²⁴ Obliczenia na podstawie: Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 15, 32. 157.

Tabela 3

Tempo wzrostu dochodu narodowego, nakładów inwestycyjnych oraz przyrost nakładów inwestycyjnych na 1 % przyrostu dochodu narodowego

Okresy	Średnie roczne tempo wzrostu (w %)		Na 1 % przyrostu dochodu narodowego przypada przyrostu nakładów inwestycyjnych
	dochodu narodowego	nakładów inwestycyjnych	
1951 - 1955	13,1	17,7	1,32
1956 - 1960	7,1	14,6	2,05
1961 - 1965	3,4	4,9	1,47
1966 - 1970	5,2	10,0	1,90
1971 - 1973	5,4	2,2	0,40

Źródło: *Kraje RWPG 1950 - 1973*, Warszawa 1974, s. 26 i 31.

technicznego, nie mógł decydować rachunek jej ekonomicznej opłacalności, ale potrzeby gospodarki narodowej, których nie można było zaspokoić inaczej, jak tylko przez rozbudowę i modernizację majątku trwałego. Po prostu w NRD nie było rozwiązań alternatywnych dla szybkiego tempa wzrostu nakładów inwestycyjnych. Gdy natomiast chodzi o wahania tempa wzrostu dochodu narodowego i inwestycji w poszczególnych okresach pięcioletnia, to ich przyczyn należy szukać w bieżących warunkach gospodarowania, kształtujących się nieraz niezależnie od woli i chęci władz NRD.

W latach 1956-1960 efektywność procesu gospodarczego obniżyła się z powodu: a) kontynuowania rozpoczętych w pierwszym pięcioletniu i rozpoczęcia szeregu nowych kapitałochłonnych inwestycji w górnictwie węgla brunatnego i w transporcie, b) strat gospodarczych wynikających z nieuregulowanej granicy państwowej z Berlinem Zachodnim, c) ograniczeń dostaw surowców, materiałów i półproduktów z krajów kapitalistycznych, d) wyczerpywania się korzyści płynących z ekstensywnego rozwoju gospodarczego.

Po zwolnieniu tempa inwestowania w okresie od 1961 do 1965 r. i wynikającym stąd zmniejszeniu aktywności gospodarczej przystąpiono w latach 1966 - 1970 do dalszego przyspieszania tempa wzrostu inwestycji między innymi w celu likwidacji dysproporcji strukturalnych, powstałych w okresie otwartej granicy z Berlinem Zachodnim. Niestety, ze względu na pewne nieprawidłowości w gałęziowej i branżowej strukturze inwestycji przemysłowych już w latach 1969 - 1970 ujawniły się w gospodarce narodowej takie niepożądane zjawiska, jak: opóźnienia w rozwoju energetyki, niektórych branż przemysłu chemicznego oraz dysproporcje między możliwościami zakładów dostarczających surowce, materiały i półprodukty a zdolnościami produkcyjnymi przedsiębiorstw wytwarzających wyroby finalne. W związku z tym, począwszy od 1971 r. zmieniono strukturę inwestycji przemysłowych na korzyść energetyki i przemysłów wytwarzających materiały i półfabrykaty oraz tych gałęzi,

które dostarczają gospodarce maszyn i urządzeń sprzyjających rozwojowi postępu technicznego i ogólnej racjonalizacji. W 1972 r. kierownictwo polityczne NRD uznało, że główne dysproporcje zostały zlikwidowane i można znów przejść do realizacji przyspieszonego uprzemysłowienia.

Ogólnie można stwierdzić, że chociaż w gospodarce NRD występowały wysokie inwestycyjne koszty rozwoju gospodarczego, to jednak podstawowe wielkości ekonomiczne i główne relacje makroekonomiczne kształtowały się w sposób prawidłowy, potwierdzając w pełni racjonalność gospodarowania i słuszność polityki ekonomicznej (tabela 4).

Tabela 4

Podstawowe wielkości ekonomiczne oraz główne relacje makroekonomiczne w NRD w latach 1950 - 1973 (ceny porównywalne)

Wielkości i relacje ekonomiczne	Jednostka miary	1950	1973	Wskaźnik $\frac{1973}{1950}$
Dochód narodowy wytworzony	mld marek	27,2	126,7	464,3
Zatrudnienie w sferze produkcji materialnej	mln osób	6,3	6,4	101,6
Wydajność pracy	tys. marek	4,3	18,9	460,4
Produkcyjny majątek trwały	mld marek	121,3	326,1	268,8
Produktywność majątku trwałego	marki	0,224	0,388	173,1
Inwestycje	mld marek	3,6	37,2	1033,3
Techniczne uzbrojenie pracy	tys. marek	19,7	51,6	261,4

Źródło: obliczenia na podstawie Statistisches Jahrbuch der DDR 1972, s. 17 - 50; Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 23 - 34.

Z danych tabeli 4 wynika, że najwyższą dynamiką wzrostu w rozpatrywanym okresie charakteryzowały się nakłady inwestycyjne, natomiast najniższą zatrudnienie produkcyjne, które w ciągu 25 lat pozostawało praktycznie na nie zmienionym poziomie, a dokonywały się jedynie zmiany w jego działowej i gałęziowej strukturze. Oznacza to, iż główną podstawą wzrostu produkcji społecznej były nakłady inwestycyjne i wydajność pracy.

IV. HANDEL ZAGRANICZNY JAKO CZYNNIK AKTYWIZUJĄCY ROZWÓJ GOSPODARCZY NRD

NRD należy do grupy tych krajów, których własne zasoby naturalne nie pokrywają zapotrzebowania gospodarki wewnętrznej na surowce i materiały, a jednocześnie zbyt mały rynek wewnętrzny nie jest w stanie zapewnić pełnego i efektywnego wykorzystania zdolności produkcyjnych gospodarki narodowej. Nic więc dziwnego, że gospodarka NRD 1/3 swego zapotrzebowania na surowce, materiały i paliwa zaspokaja im-

portem, eksportując równocześnie ponad 1/4 własnej produkcji przemysłowej²⁵.

Obroty handlu zagranicznego wynosiły w 1973 r. 54 mld marek dewizowych, a więc stanowiły około 40% wartości wytworzonego w kraju dochodu narodowego²⁶, przy czym pod względem obrotów handlu zagranicznego w przeliczeniu na 1 mieszkańca, wynoszących ostatnio 899 dolarów USA, NRD zajmuje pierwsze miejsce wśród krajów socjalistycznych²⁷.

Szczególne znaczenie ma dla NRD współpraca gospodarcza z krajami-członkami Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Na wymianę handlową z tym ugrupowaniem przypadało w 1973 r. aż 66% jej obrotów towarowych. Do krajów członkowskich RWPG NRD eksportuje ostatnio ponad 2/3 całkowitego swego wywozu maszyn i urządzeń przemysłowych oraz około 50% produkcji przemysłu chemicznego. Warto przy tym zaznaczyć, że prawie 40% zagranicznych obrotów handlowych NRD to wymiana ze Związkiem Radzieckim²⁸.

Wzrost globalnych obrotów handlu zagranicznego oraz kierunki długookresowych zmian w towarowej strukturze importu i eksportu świadczą o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego NRD, a handel zagraniczny jest nadal warunkiem i czynnikiem intensyfikacji oraz unowocześnienia gospodarki tego kraju. W związku z tym należy podkreślić, że w ostatnich latach ponad 80% eksportowanych towarów to wyroby finalne, a więc maszyny i urządzenia oraz przemysłowe wyroby konsumpcyjne. Także po stronie importu coraz większy jest udział gotowych wyrobów przemysłowych (46,5% całkowitego importu w 1972 r.)²⁹. Szczególne znaczenie ze względu na konieczność dokonywania technicznej rekonstrukcji gospodarki narodowej mają zwiększające się zakupy zagranicznych maszyn i urządzeń przemysłowych, jak również nowych rozwiązań technologicznych.

Elementem składowym handlu zagranicznego NRD jest także wymiana handlowa z Republiką Federalną Niemiec i Berlinem Zachodnim, która stanowi przeciętnie od 10 do 15% jej zagranicznych obrotów handlowych. Ten handel między dwoma państwami niemieckimi, ograniczany dotychczas przez władze zachodnioniemieckie, nadal nie odpowiada ani możliwościom, ani też potrzebom obu partnerów. Wydaje się, że po ostatnich regulacjach stosunków międzypaństwowych na zasadach suwerenności będzie on rozwijał się pomyślnie z korzyścią dla dwóch państw niemieckich, a szczególnie dla NRD, która w ten sposób może nabywać

²⁵ *Germanskaja demokraticzeskaja respublika*, op. cit., s. 170 -171.

²⁶ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 110.

²⁷ Mały Rocznik Statystyczny 1974, s. 344.

²⁸ M. Sienin, *GDR w sowremieniom mire*, Mirowaja Ekonomika i Miedzunarodnyje Otnoszenija 1974, nr 10, s. 8.

²⁰ Mały Rocznik Statystyczny 1974, s. 345.

na rynku zachodnim odpowiednie maszyny, urządzenia produkcyjne, technologie oraz przemysłowe towary konsumpcyjne.

Stosunkowo niewielkie są obroty handlowe NRD z młodymi państwami rozwijającymi się (nie przekraczają one 4% całkowitych obrotów), chociaż w ostatnich latach tempo ich wzrostu jest szybkie. Można przypuszczać, że w związku z koniecznością dokonywania w tych krajach większych zakupów takich towarów, jak: ropa naftowa, rudy, bawełna czy skóry, powstaną przesłanki wymagające w zamian zwiększenia eksportu maszyn i urządzeń produkcyjnych NRD, a tym samym znacznie rozszerzą się wzajemne dostawy.

Znacznie większe są obroty handlowe z krajami kapitalistycznymi wysoko uprzemysłowionymi, gdyż stanowią one około 26% całego handlu zagranicznego NRD. Dzięki tej wymianie gospodarka krajowa otrzymuje maszyny i urządzenia niezbędne do modernizacji przemysłu chemicznego, elektrotechnicznego i lekkiego oraz lepszego zaspokojenia potrzeb społeczeństwa.

V. WZROST POZIOMU ŻYCIA SPOŁECZEŃSTWA NIEMIECKIEJ REPUBLIKI DEMOKRATYCZNEJ

Głównym celem wszelkich poczynań władz NRD w zakresie przemian strukturalnych oraz rozwoju ekonomicznego jest tworzenie warunków do optymalnego zaspokojenia materialnych i kulturalnych potrzeb ludności. Realizacji tego głównego celu podporządkowano: a) kształtowanie odpowiedniego poziomu i struktury pieniężnych dochodów ludności, b) oddziaływanie na ustalanie się pożądanej ze społecznego punktu widzenia struktury konsumpcji, c) zabezpieczenie warunków gwarantujących zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych, d) tworzenie funduszu konsumpcji dla pełnego zaspokojenia potrzeb zbiorowych.

Dążąc do zwiększenia materialnego zainteresowania ludności wynikami działalności gospodarczej, władze NRD starały się systematycznie podnosić oraz różnicować ich pieniężne dochody. W omawianym okresie, zachowując na nie zmienionym w zasadzie poziomie ceny detaliczne dóbr i usług, podwyższono przeciętną płacę miesięczną osobom zatrudnionym w sektorze uspołecznionym z 311 marek w 1950 do 835 marek w 1973 r.³⁰ Do 1972 r. najniższe płace zostały podniesione do poziomu 350 marek, a renty i emerytury do 233 marek³¹.

Wzrost pieniężnych dochodów znajdował swój wyraz w znacznym powiększaniu się oszczędności ludności, które w przeliczeniu na 1 mieszkańca podniosły się z 69 marek w 1950 do 3835 marek w 1973 r.³² jak

³⁰ Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 123.

³¹ *Germańska demokraczeskaja respublika*, s. 142 i 143.

³² Statistisches Taschenbuch der DDR 1974, s. 122.

również we wzroście i zmianach w strukturze konsumpcji. W dziedzinie spożycia artykułów żywnościowych przemiany strukturalne polegały na wzroście konsumpcji bardziej wartościowych produktów, jak: mięso i przetwory mięsne, cukier, mleko i produkty mleczne, jaja kurze, owoce oraz spadku zużycia zbóż i przetworów mącznych oraz ziemniaków. Także zmiany w strukturze konsumpcji artykułów przemysłowych miały postępowy charakter, gdyż dzięki szybkiemu i znacznemu zwiększaniu zakupów lodówek, pralek elektrycznych czy telewizorów udział nowoczesnych wyrobów w ogólnej konsumpcji wyraźnie wzrastał.

W NRD, podobnie jak i w innych krajach socjalistycznych, przywiązuje się dużą wagę do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych. Specyfika kwestii mieszkaniowej w NRD w odróżnieniu od innych krajów polega na tym, że znacznie większe znaczenie niż budowa mieszkań nowych, ma modernizacja mieszkań już istniejących, nie mających odpowiednich urządzeń bytowych (centralne ogrzewanie, instalacja łazienek). Mieszkania nowe budowane są w związku z rozwojem nowych ośrodków przemysłowych i likwidacją zniszczeń wojennych. Dzięki dotychczasowym, pracom w zakresie modernizacji starych i budowy nowych mieszkań powierzchnia mieszkaniowa przypadająca na 1 rodzinę wzrosła do 54,8 m², a na jedną osobę do 20,8 m². Pod koniec 1973 r. został przyjęty perspektywiczny plan rozwiązywania kwestii mieszkaniowej, który przewiduje wybudowanie lub modernizację w latach 1976-1990 do 3 mln mieszkań³³.

Równie ważnym, jak poprzednie, elementem kształtowania stopy życiowej społeczeństwa są społeczne fundusze konsumpcji, wydatkowane z budżetu państwa. Sumy przeznaczone na te cele wzrosły z 7,4 mld marek w 1950 do 35,7 mld marek w 1973 r.³⁴

ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE GDR DURING THE LAST 25 YEARS

Summary

The author has shown the changes in the economic development and economy structure in the GDR. Part I contains the conditions of the beginning of development; part II shows us the principle changes in the structure of GDR economy; part III concerns the demographic situation and the last part deals with the role of external trade in the GDR economy.

³³ *Germanskaja demokracičeskaja respublika*, op. cit., s. 146.

³⁴ *Statistisches Taschenbuch der DDR 1974*, s. 119.